

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهیافت

سال پانزدهم، شماره ۵۴، بهار ۱۴۰۰
صفحه ۳۶۷ تا ۳۸۶

نقش جنبش دانشجویی در تحولات سیاسی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۶-۱۳۹۶)

یحیی سیفی / دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
yahya.seifi@yahoo.com
ملک تاج خسروی باب اناری / استاد یار، گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)
m.khosrayi511@yahoo.com

چکیده

جنبش دانشجویی در متن تاریخ، همواره با دو ویژگی متمایز کننده پرسشگری و آرمانخواهی شناخته می شود. این جنبش در ایران معاصر نیز سابقه نسبتاً طولانی داشته و دارای تاریخی به درازی شکل گیری دولت مدرن و به صورت دقیق دهه ۱۳۳۰ به بعد می باشد. ماهیت تحول خواهی این جنبش و تعلق آن به جامعه روشنفکری باعث کشیده شدن خواسته های آن به ایران پس از انقلاب شده است. براین اساس موضوع این پژوهش کنکاش در نقش جنبش مذکور در تحولات سیاسی-اجتماعی ایران پس از انقلاب است. بنابراین هدف تحقیق حاضر پاسخ به این پرسش است که جنبش دانشجویی با سمت گیری مطالبه گرایانه تا چه حد توانسته است چهره تحول خواهی خود را حفظ کرده و چه نقشی در تحولات ایران ایفا کرده است؟ فرضیه اساسی مقاله این است که جنبش دانشجویی ایران با تعلق فکری به جامعه روشنفکری در ایران پس از انقلاب بویژه در دوره پس از به قدرت رسیدن دولت اصلاحات، در متن جامعه مدنی به قدرت گیری این گفتمان کمک کرده و نقش مهمی در پیشبرد آن ایفا کرده است. پژوهش با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و باتجزیه و تحلیل مفهومی به این نتیجه رسیده است که جنبش دانشجویی با شیوه مؤثر جهت دستیابی به وفاق ملی، عدالت خواهی، پاسخگویی و شفافیت در روند دموکراسی خواهی جمهوری اسلامی ایران از سال های (۱۳۷۶ تا ۱۳۹۶) تاثیر گسترده ای داشته است.

کلیدواژه: تحول خواهی، جنبش دانشجویی، جمهوری اسلامی، جنبش های نوین اجتماعی، روشنفکری.

تاریخ تأیید ۱۳۹۹/۰۷/۲۰

تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۴/۰۵

این مقاله برگرفته از رساله دکتری آقای یحیی سیفی می باشد

۱- مقدمه

در جهان امروز، برای رسیدن به دموکراسی شیوه کلاسیک و یا انقلاب در دستور کار تحول خواهان قرار ندارد. بلکه آنچه امروز موضوع اصلی تحول خواهی و همچنین مورد بررسی جامعه شناسی سیاسی است «جنبش‌های نوین اجتماعی» هستند. شناخت این جنبش‌های نوین، امثال جنبش دانشجویی، جنبش زنان، جنبش صلح، جنبش محیط زیست و... از مسایل مبرم جامعه شناسی سیاسی و در دستور کار مراکز پژوهشی قرار دارند. یکی از نیروهایی که در این راه از بدو ظهورش حداکثر تلاش و فداکاری را مبذول داشته نیروی جوان دانشجویی بوده است. این پژوهش برآن است تا تلاش این نحله از دموکراسی خواهان در دوره زمانی مشخصی را مورد پژوهش قرار دهد. موضوع پیش‌رو، برای دست یافتن، شناسایی و تجزیه تحلیل دوره‌ای از جنبش دانشجویی هدف گذاری شده است. این دوره کوتاه از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۶ را مورد امعان نظر قرار می‌دهد. در این رابطه به چند مقوله مبانی از جمله: مبانی نظری جنبش‌های نوین اجتماعی، مبانی تاثیر گذاری بر روند دموکراسی خواهی و چرخش پسامدرن پرداخته است. در ضمن به دلیل پیش‌گیری از اطاله کلام از پرداختن به مباحثی بسیار حائز اهمیت در این زمینه، مانند «شیوه گذار»، «منبع گذار» و «زرفش گذار» به صورت اصول عام و خاص در جوامع مختلف صرف نظر شده است. این پژوهش جهت دستیابی به نقاط عطف جنبش دانشجویی به عنوان یک جنبش نوین، جنبش دانشجویی در ایران را در این مدت ۲۰ سال مورد ارزیابی و مذاقه قرار داده و با تقطیع زمان، نقاط عطف این جنبش در این دوره زمانی را تعیین نموده است. تلاش گردید که در جوامع امثال جامعه ایران نیز شیوه تاثیر گذاری نیروهای دموکراسی خواه در نبود احزاب سیاسی قدرتمند، نقش جنبش‌های نوین از جمله جنبش دانشجویی و تاثیر آن بر روند دموکراسی خواهی براساس کنشگری سنجیده شود. در حقیقت مسئله این پژوهش این است که جنبش دانشجویی در ایران اولاً دارای چه پشتوانه‌های فکری و تاریخی می‌باشد؟ بدین معنی که پژوهش تلاش دارد تا ظرف تئوریک فراهم کند که جنبش دانشجویی ایران و نقش آفرینی آن در متن آن معنا پیدا کند. همچنین در مرحله بعد ضمن بررسی تحولات این گروه، چگونگی تاثیر گذاری آن در تحولات سیاسی و اجتماعی و جایگاه آن در گفتمان دولت اصلاحات مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهد.

۱ - پیشینه پژوهش

در ارتباط با شناخت جنبش دانشجویی و روشن نمودن صور مختلف این جنبش آرمان - خواه کوششی چند صورت پذیرفته است. هادی نخعی در رساله دکتری خویش با عنوان

تحولات جنبش دانشجویی ایران، روند و فرجام (۱۳۵۹-۱۳۰۴) سال ۱۳۹۰ در دانشگاه تهران دفاع نموده است. سوال اصلی این پژوهش این است که: «پیدایش گسترش و افول جنبش دانشجویی ایران، در مقطع زمانی مورد نظر (۱۳۵۹-۱۳۰۴) طی چه تحولات و چه مراحل صورت گرفته است؟» در پاسخ به این سوال، این فرضیه را تدوین نموده است: "جنبش دانشجویی دارای هویتی تبعی از جریانات سیاسی ایران معاصر است و این امر موجب فراز و نشیب و شکاف‌ها در جنبش دانشجویی شده است". طالب جلیلیان از پایان نامه خویش با عنوان قدرت و فراز و فرود جنبش دانشجویی در ایران در مقطع (۱۳۳۲-۱۳۷۶) در دانشگاه رازی (۱۳۹۳) دفاع نموده است. سؤال اصلی در این پایان نامه این است که، نوع مواجهه با قدرت سیاسی چه تأثیری بر جنبش دانشجویی دارد؟ برای پاسخگویی به این سؤال فرضیه‌ای را که ارائه نموده، عبارت است از اینکه: "فراز و فرود جنبش دانشجویی ایران در مقطع مزبور تحت تأثیر دوری و نزدیکی جنبش دانشجویی به ساخت قدرت سیاسی بوده است". برای صحت و سقم این فرضیه و جواب دادن به سؤال اصلی، رویکردهای جنبش دانشجویی در مقطع مورد نظر (۱۳۳۲-۱۳۷۶)، قبل و بعد از انقلاب و در مقطع دوم خرداد ۷۶، مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. زهره فقهی در پایان نامه تالیفی خویش با عنوان جنبش دانشجویی و حوزه عمومی، مقایسه دفتر تحکیم وحدت (۱۳۵۸-۱۳۹۵) و جنبش عدالتخواه (۱۳۸۱-۱۳۹۵)، بیان می‌دارد که اهداف همیشگی جنبش‌های دانشجویی دفاع از عرصه عمومی، پرداختن به معضلات و مشکلات اجتماعی- سیاسی، نظارت و نقد در جامعه ایران بوده است.

۲- روش پژوهش

نظام دانایی یا «ایستمه»، فضای حاکم برای دست‌یابی به علوم یک عصر را تعیین می‌کند. یکی از مهم‌ترین عنصر شکل‌دهنده نظام دانایی مباحث روش‌شناسانه آن است. نظام دانایی در عصر پسامدرن نظام «گفتمانی» است. در این نظام دانایی، مباحث روش‌شناسانه آن عمدتاً «روش تفسیری» است. چون انسان معنی‌ساز و تاویل‌گراست و در زبان زندگی می‌کند. فهم انسان‌ها فهم کلام فرهنگی آنها است. دنیای سیاست مانند سایر بخش‌های فرهنگ، دنیای معانی است. درک دنیای معانی و فهم متون اجتماعی، اولویت اول هر موضوع پژوهشی در نظام دانایی پسا مدرنی است. در این پژوهش با در نظر داشتن اولویت روش تفسیری، روش پژوهش

«تجزیه و تحلیل مفهومی» یا «توضیح مفهومی»^۱ است. این پژوهش از لحاظ هدف «بنیادی»، از نظر مسیر «توصیفی» و از نظر زمانی، مربوط به مقطع مشخص ۲۰ ساله از ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۶ است.

۳- مبانی و چارچوب نظری

۳-۱- جنبش‌های نوین اجتماعی

چارچوب‌های نظری دوران متاخر براساس پارادایم «چرخش پسامدرن» دارای رویکردی تفسیری و به دور از نگاه قطبی- طبقاتی هستند. این رویکردها، نظام‌های اجتماعی را به صورت فرهنگی نگریسته و در چارچوب گفتمان به علل و انگیزه‌های جنبش‌های اجتماعی نظر دارند. در این رویکردها، پارامترهای جدیدی به این پارادایم یاری رسانده و باعث شده که جنبش‌های نوین به صورت جهانی نگریسته شود. نظرات متاخر یا پسامدرن با شیوه تولید دانش، اطلاعات محور و تاثیر جهانی شدن بر رویکردهای پسامدرن مطابقت دارد. نظریه پردازان «ساختی- هویت محور» عصر حاضر دیدگاه خود را بر اساس پارادایم چرخش پسامدرن تنظیم نموده‌اند. این دانشمندان معتقدند که پارادایم جهان مدرن و نظریه‌های جهان کالامحور در دوران پسامدرن و در جهان دانش و اطلاعات محور کارایی ندارد. این نظرات علاوه بر تغییر پارادایم و عبور از جهان مدرن به پسامدرن و از جهان تولید کالا محور به جهان تولید دانش و اطلاعات محور، جهانی شدن را نیز از مؤلفه‌های اصلی این چارچوب فکری خود می‌دانند (نش، ۱۳۹۳: ۱۶۲). در ارائه نظرات جنبش‌های ساختی- هویت محور دو مقوله درکانون این تعاریف قرار دارد:

الف) هویت: هویت یا کیستی، به مجموعه نگرش‌ها و ویژگی‌های یک جنبش گفته می‌شود. هویت به معنای فرآیند معنی‌سازی بر اساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی که بر مبنایی دیگر اولویت داده می‌شود. جوامع امروزی با سه نوع هویت سرو کار دارند: هویت مشروعیت بخش. هویت مقاومت. هویت برنامه دار (جلائی پور، ۱۳۸۹: ۶۲).

ب) شبکه: «مفهوم جامعه شبکه‌ای بر اساس مفهوم شبکه از معنای هندسی آن انتزاع شده است. شبکه از مجموعه‌ای به هم پیوسته از نقاط و تقاطع و اتصال تشکیل شده است و ماهیت هر نقطه اتصال به نوع روابط در این مجموعه درهم تنیده مربوط می‌شود» (جلائی پور، ۱۳۸۹).

¹ Conceptual analysis

² Conceptual Elucidation

۶۰: جهان امروز جهان شبکه‌ها است و این شبکه‌ها هستند که در دنیای اطلاعات در سریع‌ترین زمان ممکن به پخش و باز پخش کلیه امور در جریان‌های سراسری می‌پردازند. فضاهای مجازی در جنبش‌های نوین یکی از موثرترین شبکه‌های اطلاع‌رسانی است. مهم‌ترین نظریه‌پردازان نظریه‌های ساختی-هویت محور عبارتند از: آلن تورن. آلبرتو ملوچی، ماریودیانی.

– **آلن تورن (۱۹۲۵-...)**: تورن در عرصه جامعه‌شناختی سیستمی را طراحی کرد که مبتنی بر نهادها، کنشگران و ارتباطات است (تیلی، ۱۳۸۹: ۱۴۰). تورن با تحقیقات خود به این نتیجه رسید که جهان در حال ورود به دوران نوینی است «ما در حال خروج از عصری هستیم که در آن همه چیز بر پایه مفاهیم اجتماعی، توصیف و تبیین می‌شد. دیگر باید مفاهیم را بر پایه پارادایم نوین تعریف کنیم، پارادایمی که تازگی آن در تمام جنبه‌های زندگی خصوصی و اجتماعی آشکار است» (تورن، ۱۳۹۶: ۲۱). او همانند سایر اندیشمندان معتقد به پارادایم چرخش پسامدرن، معتقد است که براساس تغییر عصر و شیوه به‌دست آوردن سود سرمایه از تولید کالایی به تولید «دانش و اطلاعات» شیوه مبارزه اجتماعی – طبقاتی به مبارزه اجتماعی فرهنگی تغییر یافته است. (جلایی‌پور، ۱۳۸۹: ۵۷). آلن تورن معتقد است جوامع به وسیله دو جنبش متضاد شکل می‌گیرند و برای بدست آوردن «تاریخ‌مندی» به مبارزه می‌پردازند. «تاریخ‌مندی در بردارنده فرایندهایی است که به وسیله آن‌ها جامعه به عنوان نتیجه اندیشه و کنش آگاهانه بر روی کنش اجتماعی و شرایطش تولید می‌نماید» (نش، ۱۳۹۶: ۱۵۵).

آلبرتو ملوچی (۱۹۴۳-۲۰۰۱): ملوچی «ویژگی اختصاصی منازعات معاصر را در فرایندهای فردی شدن می‌داند که به زعم او این فرایندها هنوز درپوش‌های ساختاری ریشه دارند، منتهی از نوعی متفاوت» (دلپورتا، ۱۳۹۰: ۷۵). به عقیده ملوچی «مهم‌ترین نکته در مورد کنش جمعی این است که یک هویت جمعی کم و بیش با ثبات و مرکب (یک ما) باید از میان اهداف، ابزار و اشکال متفاوتی از همبستگی و سازمان ایجاد شود و چنین کنشی را باید به مثابه یک فرایند پیش‌رونده تلقی نمود، که از طریق آن بازیگران، اهدافی را که باعث ایجاد یک جنبش اجتماعی این چنینی می‌شوند، رد و بدل می‌کنند و به بحث می‌گذارند (نش، ۱۳۹۳: ۱۶۹). ملوچی می‌گوید: «جنبش‌های اجتماعی جدید مبارزاتی بر سر هویت است. این مبارزات تلاشی است برای وادار کردن دیگران به پذیرش چیزهایی که خود اعضا آن‌ها را قبول دارند؛ آن‌ها برای اثبات چیزی که دیگران آن را نفی می‌کنند مبارزه می‌نمایند» (ملوچی، ۱۹۸۹: ۴۶). از نظر ملوچی شرکت فردی در جنبش‌های اجتماعی به آن‌ها، «معنی» می‌دهد و افراد با شرکت

در کنش جمعی به خود هویت می‌بخشند. او ضمن تاکید بر هویت فردی و تاکید پیوند این هویت با جنبش‌های اجتماعی بر تاثیر «شبکه‌های شناور نامحسوس» تاکید دارد. به عقیده او جنبش‌های اجتماعی جدید سعی دارند با دخالت بیجای دولت و بازار در زندگی اجتماعی مخالفت کنند و در مقابل دستکاری و دخالت همه‌جانبه از سوی نظام، هویت فردی و حق تعیین زندگی خصوصی و عاطفی فرد را احیا نمایند.» (دلپورتا و دیانی، ۱۳۹۰: ۲۸).

ماریودیانی (۱۹۴۸-۲۰۰۱): ماریودیانی معتقد به پارادایم «چرخش پسامدرن» است. وی به همراه «دلادپورتا» در «مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی» تعریف مشخصی از جنبش‌های نوین ارائه می‌کند. بنابر تعریف دیانی «یک جنبش اجتماعی شبکه‌ای از تعاملات غیررسمی بین افراد، گروه‌ها و یا سازمان‌ها است که بر مبنای یک هویت جمعی مشترک در برخورد سیاسی یا فرهنگی درگیرند» (نش، ۱۳۹۳: ۱۸۱).

۲-۳- دموکراسی (مردم‌سالاری)

تلاش مردم ایران در دوران معاصر به برقراری نظامی مردم‌سالار در جامعه ایرانی بوده است. این تلاش بیش از یک قرن است که در سرزمین ایران، توسط مردم صورت پذیرفته و برای دستیابی به آن دو انقلاب بزرگ برپا گردید. اول انقلاب مشروطیت که با هزینه بسیار به پیروزی‌های اولیه دست یافته است. تحمیل شیوه دیکتاتوری حکومت از طرف بیگانگان باعث گردید یک‌بار دیگر مردم در سال ۱۳۵۷ برای دموکراتیزه کردن اداره جامعه، رو به انقلاب آورده و با فداکاری بسیار انقلاب اسلامی ایران را به پیروزی رسانده‌اند. پیروزی انقلاب و استقرار حکومتی مردم‌سالار ابتدای راهی بود که می‌باید با پاسداری از دستاوردهای آن در جهت شکوفائی و ژرفای دموکراسی که جزو آرمان‌های مردم در طول مبارزات طولانی بود، قدم‌های بسیاری برداشته شود. تحمیل جنگ و ترورهای کور که از طرف دشمنان خارجی در سال‌های اولیه به انقلاب تحمیل شد، باعث گردید که در برقراری مردم‌سالاری و ژرفای دموکراسی وقفه‌هایی ایجاد گردد. برای به‌دست‌آوردن پیروزی نهائی و پاسداری از دستاوردهای انقلاب، در راستای روند دموکراسی‌خواهی، نیروها و جنبش‌های متعددی، به تلاش همه‌جانبه دست یازیده‌اند؛ یک مورد از این نیروها جنبش دانشجویی است که در تمام صحنه‌های دفاع از انقلاب و دموکراسی حاضر بود. جنبش دانشجویی در این راستا از پیش‌تازان صفوف دموکراسی‌خواهان بوده است و با تلاش، فداکاری و استفاده از تمامی اشکال مسالمت‌آمیز مبارزه، برای پاسداری از دستاورد و تعمیق آرمان مردم‌سالارانه انقلاب اهتمام ورزیده است. این تلاش‌ها با مبانی نظری تاثیرگذاری بر روند دموکراسی‌خواهی براساس

«تئوری اشاعه» منطبق است. تئوری اشاعه که در سال‌های اخیر از سایر عرصه‌های اجتماعی به علوم سیاسی راه یافته است، در بررسی و تحلیل علل گسترش دموکراسی در بین کشورها و در جوامع گوناگون به کار گرفته می‌شود «نظریه اشاعه یا پخش عبارت از فرآیندی است که طی آن یک امر فرهنگی که شاخص یک جامعه است، در جامعه دیگری پذیرفته می‌شود» (بشیریه، ۱۳۸۵: ۴۵۳). «جنبش‌های اجتماعی هنگامی باعث دموکراتیک‌سازی می‌شوند که دامنه مشارکت‌کنندگان در سیاست عمومی را گسترش دهند» (تیلی، ۱۳۸۹: ۲۶۰). «تنها ایجاد نهادهای دموکراتیک است که موجبات قدرتمند شدن دموکراسی را فراهم می‌سازد» (Egalton, 1991, 31). جنبش دانشجویی عمده تلاش خود را در برقراری وفاق ملی و مشارکت حداکثری و شفافیت و پاسخگویی در راستای تعمیق روند مردم‌سالاری دینی (دموکراسی) به کار برده و به «اشاعه» اصول دموکراتیک در روند دموکراسی پرداخته است.

۳-۳- چارچوب نظری

انتخاب چارچوب نظری مناسب برای هر پژوهش، مهارتی است که باید محقق به آن مجهز باشد. به بیان دیگر، باید پیوند مفهومی و معنایی مشخصی بین مسئله تحقیق، پرسش‌های محقق و چارچوب نظری برقرار باشد. این گزاره‌ها ممکن است از یک نظریه خاص گرفته شده باشد، یا تلفیقی از نظریات مختلف باشند که همگرایی آن‌ها از لحاظ نظری از طریق مطالعات پیشینه‌ای، مرتبط با مسئله تحقیق توسط محقق ثابت شده باشد (نوروزی، ۱۳۹۱: ۱۴). چارچوب نظری این پژوهش تلفیقی است. در ارتباط با جنبش‌های نوین، در چارچوب تعریف ماریو دیانی و براساس نظر آلن تورن و آلبرتو ملوچی و برای بیان نظری گذار به دموکراسی از چارچوب نظری «اشاعه» و «گزینش عقلانی» بهره برده است. به طور کلی مبانی نظری پژوهش، نظریات اندیشمندان دوره پسامدرن یعنی معتقدان به پارادایم «چرخش پسامدرن» را شامل می‌گردد.

۴- آرمان‌های جنبش دانشجویی

در تاریخ مبارزات مردم ایران به علت عدم وجود احزاب قدرتمند، جنبش دانشجویی بار اصلی مبارزات در راه برقراری حاکمیت مطلوب و آزادی، وفاق ملی، مشارکت و... را به عنوان نیروی فعال به عهده داشت. بعد از انقلاب اسلامی به خاطر شرایط ویژه‌ای که ایجاد شده بود این جنبش به صورت در هم تنیده در کنار حکومت قرار گرفت و در چارچوب نظام

اسلامی اولین جنبشی بود که در دهه هفتاد و هشتاد شمسی به عنوان جنبشی دارای صبغه نوین در جامعه سیاسی، فعال و جهت تعمیق دموکراسی به تلاش و پوییش قابل توجهی برخاست. جنبش دانشجویی در کنش های سیاسی همچون انتخابات مختلف تأثیری شگرف برجای نهاد. این تلاش ها به ویژه در سال های ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۶ مورد پژوهش قرار گرفته است و لازم بود به صورتی خاص مورد واکاوی قرار گرفته و نقاط برجسته آن نمایان گردد.

مبارزات اقشار، گروه ها، صنوف و طبقات مختلف اجتماعی تا قبل از ظهور جنبش های نوین اجتماعی به صورت درهم تنیده و در چارچوب مبارزات طبقاتی ارزیابی می گردید. به طور کلی در ادوار گذشته، منوط بر این که این جنبش ها در کنار کدام یک از گفتمان ها قرار گرفته اند، نوع نظم آرمانی آن ها تعریف می شده است. اما جنبش دانشجویی به عنوان جنبشی مستقل و نوین، برای رسیدن به آرمان هایش آن ها را باز تعریف می کند. این آرمان ها عبارتند از:

حاکمیت مطلوب: فریدمن می نویسد که: ترکیب هر نوع نظام اقتصادی و سیاسی امکان پذیر است و جامعه با هر نوع نظام سیاسی می تواند هم زمان جامعه ای دموکراتیک باشد و آزادی های فردی را تضمین نماید (Friedman, 2009, 7). جنبش های نوین و در راس شان جنبش دانشجویی، برای ایجاد و حفظ حاکمیت مطلوب به مبارزه می پردازند. اگرچه جهت اصلی جنبش های نوین به سوی جامعه مدنی است، ولی هنوز از تأثیر نقش حاکمیت ها در چارچوب دولت-ملت ها در آن حد کاسته نشده که این جنبش ها، فارغ از قدرت سیاسی حاکم بتوانند به همه اهداف آرمانی خود دست یابند. لذا بی وقفه در ایجاد حاکمیتی مطلوب اهتمام دارند.

آزادی سیاسی: اکثریت دانشجویان در سنین و دوره ای از زندگی اجتماعی خود هستند، که هنوز وارد وابستگی های وسیع زندگی اجتماعی نشده اند و بنابر نظر هابرماس «شیء گشتگی» که «جهان زیست» سایر اقشار را تحت تأثیر خود دارد، هنوز این قشر جوان را تحت تأثیر قرار نداده است. بنابراین برای آزادی به صورت آرمانی اهتمام می ورزند. آزادی آرمانی دانشجویی از نوع آزادی مثبت است، به این مفهوم «که افراد بتوانند توانایی های بالقوه خود را توسعه و کمال بخشند. آزادی بیان را باید آزادی مثبت به شمار آورد. زیرا بدون آن انسان نمی تواند ذهن خود را پرورش دهد» (بشیریه، ۱۳۸۶: ۸۶).

آزادی اجتماعی: به نظر «آلن تورن» جنبش‌های اجتماعی برای «تاریخ‌مندی» به مبارزه می‌پردازند. تاریخ‌مندی مبارزه برای رهایی در مقابل جنبش‌های دیگر است، از جمله این شیوه مبارزه در مقابل بسیاری از حکومت‌ها به ویژه کشورهای در حال گذار که دارای حکومت‌های اقتدارگرا هستند، می‌باشد. این حکومت‌ها تلاش دارند در همه عرصه‌های زندگی فردی و جمعی خارج از عرصه سیاسی دخالت کنند و برای تحمیل شیوه خاصی از زندگی اجتماعی، به تمامی اقشار و طبقات فشار وارد نمایند.

وفاق ملی: یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار بر توسعه و بهبود شرایط افراد و گروه‌های اجتماعی، وفاق ملی است. به دلیل چند پارگی‌های مختلف اعم از قومی، مذهبی، تمدنی، طبقاتی و امثال آن، در بسیاری از جوامع، اکثر نیروهای پیشرو در جامعه از جمله دانشجویان خواهان وفاق ملی بوده و در این را اهتمام دارند.

عدالت اجتماعی: جنبش‌های دانشجویی در تمامی جهان از جمله در کشورهای در حال گذار علاوه بر پیشبرد آرمان‌های ضد استثماری، آرمان ضد استعماری و ترقی خواهانه را نیز در دستور خود دارند. فقرزدایی و تأمین عدالت اجتماعی فراگیر از جمله آرمان‌های جنبش دانشجویی در جهان و در کشورهای در حال گذار است جنبش‌های دانشجویی از حاملین اصلی آرمان‌های عدالت اجتماعی هستند.

پاسخگویی: از پایه‌های حکومت مطلوب و دموکراتیک در جوامع مختلف پاسخگویی در مقابل اختیار است. «کارکرد مهم جداسازی بخش مرکزی دولتی از بخش‌های مرتبط با سرویس دهی، بخش‌های اجرائی و حوزه عمومی کارآئی و پاسخگویی دولت و مسئولین را به همراه دارد» (81: 1995 و Butcher). پاسخگو کردن مسئولین شرط اساسی دموکراسی و حاکمیت مطلوب و از آرمان‌های جنبش‌های نوین از جمله جنبش دانشجویی است.

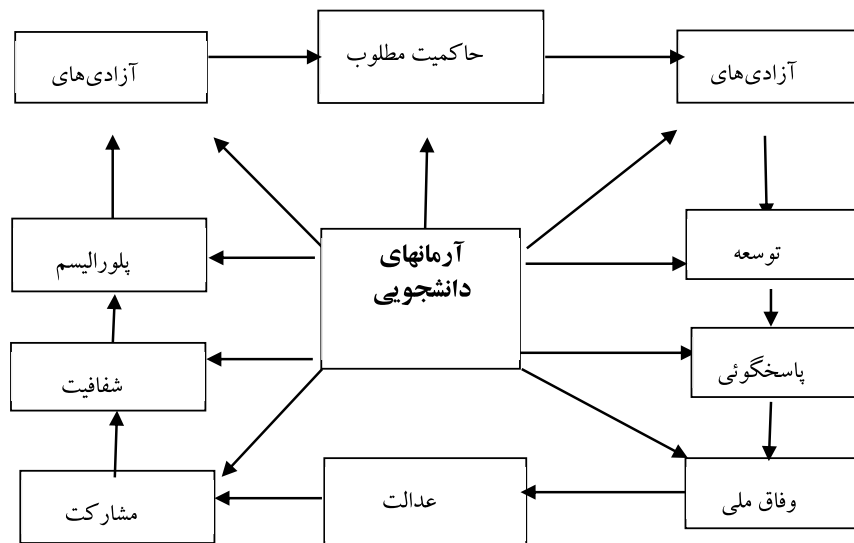
شفافیت: برای تأمین پاسخگویی حاکمان و مسئولان، شرط اساسی شفافیت است. «مسی» معتقد است که برای اندازه‌گیری میزان کارآئی نظام سیاسی، تأکید نوین بر مشتری در مقابل تولیدکننده و رشد چارترهای شهروندی نشانگر تأکید دولت بر شفافیت است (Massey, 1995, 29). در جهان «پیچیده» در دوره نوین، شفافیت از اصول اساسی حکومت مطلوب به شمار می‌رود. جنبش دانشجویی به عنوان تلاشگران آرمانگرا برای

شفاف سازی اعمال و کردار حاکمان، در جهت شفاف سازی و مسئولیت خواهی از آنان کنشگرانی پیگیر و پرسشگر هستند.

مسئولیت پذیری: مسئولیت افراد برای کاری که انجام می دهند، از خصوصیات دوران مدرن است. جهان مدرن لازم می داند برای شناخت اعتبار چیزی، آن چیز بتواند خود را به صورتی که شایسته آن اعتبار است، به جامعه عرضه نماید» (Habermas, 2018: 117). از نظر تروپین نیز مسئولیت پذیری یکی از المان های یک ساختار حامل برای دولت دموکراتیک و پاسخگو است (Turpin, 1995: 1). جنبش های اجتماعی با درک مسئولیت در برابر جامعه جهت ایجاد جامعه ای مردم سالار در تلاش هستند.

مشارکت: مشارکت در کنش های سیاسی و اجتماعی، توسط آحاد مردم ارتباط مستقیمی با وفاق ملی دارد. در دنیای دموکراتیک یکی از معیارهای اصلی سنجش دموکراسی خواهی، مشارکت مردم در کنش های سیاسی امثال انتخابات است. مشارکت در تصمیم گیری و تصمیم سازی پایه های هر نظام دموکراسی خواه است. تلاش چشمگیر جنبش دانشجویی در انتخابات (۱۳۷۶-۱۳۹۶)، اعم از انتخابات شوراهای شهر، ریاست جمهوری و مجالس مؤید این امر است.

پلورالیسم: پلورالیسم از ویژگی های جوامع دموکراتیک است. در میان فرم ها و جنبه های مختلف دموکراسی در منابع موجود، دو بعد نظم دموکراتیک قابل تشخیص است. از یک سو دموکراسی یک وسیله برای بیان علائق است، از سوی دیگر، دموکراسی یک روش برای ایجاد یک سکویا پلتفرم عمومی است که در آن مسائل بحث برانگیز و مورد اختلاف نظر از طریق گفتمان حل شود (Giddens, 1994: 15-16). پلورالیسم مذاکره، مناظره، تعامل، مسالمت و گفتمان را بهترین راه حل برای مصلحت عمومی می داند. محیط دانشگاه عملاً محیطی پلورالیستی است زیرا از اقشار، طبقات، قومیت ها، مذاهب، احزاب سیاسی و نهادهای مختلف صنفی و سیاسی در آن حضور دارند و دانشجویان با داشتن تجربه در این زمینه، افرادی تکثرگرا هستند، که در مقابل تام گرایی و اقتدارگرایی به تلاشی جمعی برای دستیابی به مصلحت عموم تلاش می کنند.

نمودار ۱- آرمان‌های جنبش دانشجویی (منبع: نگارنده)

۵- عوامل مؤثر و موانع روند دموکراسی خواهی در ایران

عوامل مؤثر و یاری‌دهنده کنشگران روند دموکراسی خواهی در دوره‌های مختلف متفاوت است. در دوره مورد مطالعه، این مؤلفه‌ها عبارتند از: گسترش آموزش همگانی، استفاده از فضاهای ارتباطی، توسعه اقتصادی، گسترش نهادهای مدنی، تبادل فرهنگی، جهانی شدن، عصرگذار به دموکراسی، تقسیم کار جهانی، اشاعه دموکراسی، گسترش طبقه متوسط، شهرنشینی، فرهنگ فراگیر دموکراسی خواهانه و شفافیت. برای عبور از موانع و به کارگیری عوامل مؤثر می‌توان با شیوه‌های درست تاثیرگذاری، هزینه گذار به نظام دموکراتیک را به حداقل رساند. جنبش دانشجویی در به کارگیری این عوامل و با شناخت موانع در به کارگیری شیوه‌های تاثیرگذاری برشمرده شده در طی سال‌های مورد نظر یعنی از ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۶ موفق بوده و توانسته با توجه به تجربه و توانایی‌های موجود ناشی از تاریخ جنبش دانشجویی در ایران تاثیرات گسترده‌ای در روند مردم سالاری دینی در جمهوری اسلامی ایجاد نماید.

از سال هفتاد و شش تا هشتاد و چهار، دوره قدرت‌مندی گفتمان اصلاحات را در برمی‌گیرد. در این دوره زمانی جنبش دانشجویی به همراه متحدان سیاسی-اجتماعی خود

در آفرینش گفتمان اصلاح طلبی، تثبیت و تعریف آن با دال مرکزی «توسعه سیاسی» و دال های شناوری امثال قانون گرایی، ایران برای همه ایرانیان، آزادی، جامعه مدنی، تساهل و تسامح، حقوق شهروندی، حقوق جنسیتی، نقش فعالی بازی نموده است. این دوره هشت ساله در تاریخ بعد از انقلاب از موثرترین دوره تأثیرگذاری بر روند مردم سالاری دینی در جمهوری اسلامی ایران است. در دوره زمانی چهارساله اول جنبش با برآمد موفقیت آمیز مردمی با شرکت در انتخابات به اعتماد ملی گسترده ای دامن زد. نقش آفرینی این جنبش در این چهارسال بیشتر در زمینه سیاسی-فرهنگی بود. در این زمینه به رشد وسیع آزادی های مدنی و قانون گرایی، رشد وسیع روزنامه نگاری در تولیدات فرهنگی، اهتمام ورزیده و به رشد نسلی فعال از روزنامه نگاران و ایجاد نشریات متنوع ظهور و بروز حاکمیت پاسخگو کمک شایانی مبذول داشته است.

اما در دوره چهارساله دوم دولت اصلاح طلبی، بخش بزرگی از بدنه دانشجویی با طرح عبور از خاتمی لطمه بزرگی با چپ روی های خود به جنبش دانشجویی زده است. در آستانه انتخابات دوره نهم ریاست جمهوری، بخش مهمی از جنبش دانشجویی در تشتت نسبی به سر می برد. تشکل دانشجویی مانند دفتر تحکیم وحدت که دارای سوابق و تجربه تشکیلاتی و سیاسی بود، بر اثر تندروی های بی مورد از یک دستگی و کارآیی لازم بازماند و در انتخابات دوره نهم به سردرگمی دچار گردید، به صورتی که نتوانست خط و مشی واحدی اتخاذ نماید و در موضع گیری های متناقض از تحریم انتخابات تا حمایت از کاندیداهای متعدد عملاً به جریانی کم تأثیر تبدیل شد. بخش دیگر از جنبش دانشجویی با طرح خواست های «عدالت محور» توانست به بسیج مردم برای شرکت در انتخابات با موفقیت عمل نماید. اگر بتوان حرکت دانشجویی را در نیمه دوم دهه هفتاد تا هشتاد، حرکتی «دوگام به پیش» نام گذاری کرد، حرکت دانشجویی در سال های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۴ را باید «یک گام به پس» نام گذاری نمود، زیرا چپ روی بخشی از جنبش با طرح عبور از خاتمی و انشعاب در دفتر تحکیم وحدت، ناشی از تشتتی بود که در جنبش دانشجویی پس از موفقیت در بسیج مردمی در جهت وفاق ملی با شرکت در انتخابات به وقوع پیوست. در این مقطع زمانی، هم جنبش اصلاح طلبی به صورت عام و هم جنبش دانشجویی طرفدار اصلاح طلبی به صورت خاص، در تشتت سراسری گذراندند. با تشکیل دولت احمدی نژاد فشار روزافزونی بر محیط دانشگاه وارد آمد. ایجاد فضای سنگین سیاسی در محیط های دانشجویی باعث انزوای هر چه بیشتر جنبش دانشجویی گردید، اما این فشارها، در تداوم خود به استقلال جنبش دانشجویی منجر گردید. فشارها

اگرچه در سال‌های اول، باعث عقب‌نشینی جنبش دانشجویی گردیده، ولی خود زمینه‌ساز تجربه‌ای وسیع در زمینه‌های مختلف جنبش دانشجویی بود. در این دوره فشارها و تحدید فعالیت‌های سیاسی دانشجویی، سبب گردیده که این جنبش ضمن عقب‌نشینی در عرصه‌های سیاسی به عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی توجه بیشتری مبذول دارد و در راه تلاش برای تاثیرگذاری در جامعه، به ویژه در عرصه‌های مدنی تلاش نماید. حضور میلیونی دانشجویان در جامعه و واکنش و عکس‌العمل این نیروی تاثیرگذار در برقراری شفافیت، مدارا، تساهل و تسامح و وفاق ملی، اطلاع‌رسانی سراسری، حاصل بخش مهمی از تلاش و عملکرد جنبش دانشجویی در محیطی نسبتاً آماده برای دست‌یابی به دموکراسی بوده است.

۶- روند دموکراسی خواهی جنبش دانشجویی از (۱۳۷۶ تا ۱۳۹۶)

۶-۱ جنبش دانشجویی در دهه ۶۰

در سال ۱۳۶۶ «مجمع روحانیون مبارز» در درون تشکیلات «جامعه روحانیت مبارز» شکل گرفت. باشکلی‌گیری مجمع روحانیون مبارز در کلیه سطوح حاکمیتی، دوجناح مشخص به ساماندهی و یارگیری نیروهای خود دست زدند. همین امر باعث گردید که در درون دانشگاه‌ها نیز دانشجویان به سمت‌گیری به طرف یکی از این دو جناح متمایل گردیدند. تنها تشکیلات دانشجویی موجود، که به نام «اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان سراسر کشور» یا «دفتر تحکیم وحدت» معروف و در دانشگاه‌ها فعال بود، با انشعاب در درون روحانیون حاکم فرصتی یافت که در درون دانشگاه تحركات جدیدی را آغاز نماید. با اتمام جنگ و رحلت امام خمینی(ره) و شروع بازسازی خرابی‌های جنگ تحمیلی افق‌های جدیدی در مقابل جنبش دانشجویی نیز گشوده شد.

۶-۲ جنبش دانشجویی در دهه ۷۰

دورنگاه داشتن دانشجویان از مسائل سیاسی در اواخر دهه ۶۰ و اوایل ۷۰ در حدی وسیع بود که باعث رنجش رهبری جمهوری اسلامی ایران آیت الله خامنه‌ای گردید. ایشان در تاریخ ۱۳۷۲/۸/۲ فرمودند: حکومتی که می‌خواهد به دست مردم کارهای بزرگ انجام دهد مگر مردمش... به خصوص جوانان، بالاخص جوانان دانشجویش، می‌توانند غیر سیاسی باشند... (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۹: ۳۷۰). پس از موضع‌گیری صریح و قاطع آیت الله خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی و خواست دانشجویان، زمینه برای فعالیت مستقل دانشجویی نسبتاً فراهم گردید. تشکیلات عمده دانشجویی یعنی دفتر تحکیم وحدت به فعالیت گسترده‌ای دست زد و با صراحت بیشتری، به طرف انشعابیون یعنی «مجمع روحانیون مبارز» سمت‌گیری نمود. دفتر

تحکیم وحدت با توجه به شرایط ایجاد شده در مقطع انتخابات ریاست جمهوری هفتم، در سال ۱۳۷۶، در فضای سیاسی ایران تأثیرات وسیعی بگذارد و با جهت‌گیری به سمت جناح چپ و طرفداری از کاندیداتوری این جناح، در پیروزی محمد خاتمی، نقش آفرینی نموده و بزرگترین تأثیر سیاسی اعمال نماید (نیکبخت، ۱۳۸۱: ۳۷).

با جهت‌گیری «دفتر تحکیم وحدت» به نفع کاندیدای اصلاح‌طلبان، با شعار «اندکی صبر سحر نزدیک است» و با برنامه‌ریزی و کار تشکیلاتی، ورق به سرعت به نفع آنها برگشت. جامعه جوان ایران، با روی آوری به انتخابات در نتیجه کار منظم و پیگیر دفتر تحکیم وحدت به نفع گفتمان اصلاح‌طلبی یکی از بزرگترین برآمد انتخاباتی را رقم زد. علی‌داریابی می‌نویسد: «بخش اعظم میزگردهایی که برای به چالش کشیدن رقبای سیاسی و اشاعه گفتمان اصلاحات در دانشگاه‌ها در سراسر کشور برگزار شد، مرهون برنامه‌ریزی و کار تشکیلاتی گسترده دفتر تحکیم وحدت بود» (داریابی، ۱۳۸۸: ۳۲۸). تأثیرگذاری دفتر تحکیم وحدت در کسب پیروزی و توفیقات اصلاح‌طلبان در حدی بود که جناح اصول‌گرا بارها به این تأثیرگذاری اشاره کرد. علیرضا زاکانی یکی از رهبران جناح اصول‌گرا در مصاحبه با نشریه بسیج دانشجویی دانشگاه شریف می‌گوید: «نقش انجمن‌های اسلامی دانشجویان دانشگاه‌ها در میان آن‌ها و کسب توفیقات آنان (اصلاح‌طلبان) کاملاً معلوم و بارز بود» (زاکانی، ۱۳۷۸: ۳۷). با پیروزی محمد خاتمی در انتخابات ریاست جمهوری و نقش غیرقابل انکار جریان دانشجویی در این پیروزی، فضای جدیدی در جامعه و محیط‌های دانشگاهی حاکم شد. اگرچه در این مقطع هم هیچ صدای دانشجویی دگراندیشی در سطوح دانشگاهی اجازه پژواک نداشت ولی در همان قالب دفتر تحکیم وحدت، رادیکالیزه شدن کنش‌های دانشجویی را در پی داشت.

۳-۶ جنبش دانشجویی در دهه ۸۰

کسب موفقیت به دراختیار گرفتن مجلس و شورای شهر توسط اصول‌گرایان باعث تقویت تشکیلات دانشجویی نزدیک به این جناح از حاکمیت جمهوری اسلامی در درون دانشگاه‌ها گردید. تشکیلات دانشجویی امثال جامعه اسلامی دانشجویان، بسیج دانشجویی، جنبش عدالت‌خواه دانشجویی که تشکیلاتی دانشجویی متمایل به جناح راست بودند با طرح شعارهای «عدالت خواهانه» در درون دانشگاه براساس تأکید و رهنمود رهبری انقلاب در سال‌های اول دهه ۸۰، رشد جریانات دانشجویی نزدیک به اصول‌گرایان را به همراه داشت. نقطه ضعف اساسی اصلاح‌طلبان در عمده کردن موضوعات سیاسی هم‌چون قانون‌گرایی، آزادی‌های مدنی، حقوق شهروندی و عدم توجه کافی به مسایل اقتصادی و به نوعی ادامه روند دولت

سازندگی در بعد اقتصادی، باعث گردید که حضرت آیت الله خامنه ای رهبر انقلاب در دهم اردیبهشت ۱۳۸۰ طی فرمان مهمی به سران سه قوه آقایان سید محمد خاتمی، مهدی کروبی و هاشمی شاهرودی، بر مسئله «عدالت اجتماعی» تاکید ورزد. این فرمان که بعدها به «فرمان ۸ ماده‌ای» معروف شده و در طی سال‌های بعد از جمله در ششم آبان سال ۱۳۸۱ در پیامی به «همایش سراسری دانشجویی» و در بیست و دوم اردیبهشت ۱۳۸۲ در مراسم پرسش و پاسخ با دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی و در پنجم شهریور سال ۱۳۸۲ در دیدار با اعضای هیئت دولت تکرار گردید (مشکینی، خرم روز، ۱۳۹۵: ۱۷).

بنا بر علل ذکر شده و ناکارآمدی اصلاح طلبان به ویژه در بعد اقتصادی و عدالت خواهانه، باعث عدم موفقیت‌های مورد انتظار طرف داران اصلاح طلبان در رسیدن به آرمان‌های مورد نظر انجمن‌های اسلامی دانشجویان، در تنها تشکل منسجم جناح چپ یعنی اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان (دفتر تحکیم وحدت) گردید. این عدم موفقیت باعث انتقادات وسیع در درون جنبش دانشجویی طرف دار اصلاح طلبان و در نتیجه با انشعابی به صورت دو طیف «رادیکال‌ها یا طیف علامه» و طیف «محافظه کاران یا طیف شیراز» صورت پذیرفته است. این انشعاب، باعث برخوردهای رادیکال از طرف طیف علامه گردید. به عنوان نمونه، در ۱۶ آذر ۱۳۸۳ به حضور خاتمی در دانشکده فنی دانشگاه تهران اعتراض کرد. طرح مردم سالاری دینی از طرف طیف اصلاح طلبان که جنبش دانشجویی بخشی از آن بود، در اوایل دهه ۸۰ گسترش آن، به رغم در دست داشتن مجلس و ریاست جمهوری و عدم وجود برنامه اقتصادی «عدالت محور» ناکام ماند. اصلاح طلبان در بسیاری از مواضع مجبور به عقب نشینی گردیدند (زاکانی، ۱۳۸۷: ۶۹). جناح چپ جنبش دانشجویی یا دفتر تحکیم وحدت به علت تششت درونی و اختلافات بیرونی با اصلاح طلبان عملاً در دوره اول انتخابات به صورت کاملاً منفعل عمل نمود. در صورتیکه جنبش دانشجویی وابسته به جناح اصول گرا با شعارهای «عدالت محور» با پیروزی کاندیدای خود به موفقیت بزرگی دست یافتند. جریان دانشجویی متمایل به اصول گرایان، همانند جریان دانشجویی متمایل به اصلاح طلبان، در انتخابات ریاست جمهوری در خرداد سال ۱۳۷۶ و انتخابات مجلس شورای اسلامی در ۲۹ بهمن ۱۳۷۸، که دال مرکزی خود را «آزادی سیاسی» قرار داده و دال‌های شناوری امثال «جامعه مدنی» و «قانون گرایی» را به آن «مفصل بندی» کرده بود، در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۴ با قراردادن «عدالت اجتماعی - اقتصادی» به عنوان «دال مرکزی» به پیروزی چشم گیری دست یافت (دارابی، ۱۳۸۸: ۲۸۴).

با پیروزی اصول‌گرایان در همه نهادهای انتخابی از قبیل «شورای شهر» و «مجلس شورای اسلامی» و «ریاست جمهوری»، عرصه بر طیف اصلاح طلبان تنگ‌تر گردید به صورتیکه این طیف احساس حذف و خطر اضمحلال گفتمانی نمود. موارد این احساس در ابراز علت کاندید شدن کاندیدای اصلاح طلبان یعنی میرحسین موسوی در جریان انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ به خوبی نمایان است. با فشار جناح اصول‌گرا بر جنبش دانشجویی وابسته به اصلاح طلبان و ضعف شدید دفتر تحکیم وحدت؛ این فشارها جنبش دانشجویی طرف داران اصلاح طلبان را به سمت وحدت نسبی سوق داد. به صورتیکه نسل‌های مختلف «دفتر تحکیم وحدت» در یک طیف، یعنی برخی با همین نام و برخی دیگر بنام «ادوار دفتر تحکیم وحدت» وارد کارزار انتخاباتی گردیده و از کاندیدای اصلاح طلبان حمایت کردند.

۴-۶ جنبش دانشجویی در دهه ۹۰

جامعه دانشجویی در سال‌های دهه ۱۳۹۰ به علت تجربه اندوژی دهه‌های ۷۰ و ۸۰ با کسب اعتماد به نفس به تأثیرگذاری در تغییر شرایط اجتماعی و با برنامه «مطالبه محور» در جامعه حضور پررنگ دارد. در دهه نود این جنبش مثل همه جنبش‌های نوین به علت برخورداری از فضای مجازی حضور خود در فضای عمومی را تثبیت و در این شرایط جدید همه مؤلفه‌های جنبش‌های جدید را با خود به درون جامعه منتقل کرده است. جنبش‌های دانشجویی این دوره از شاخص‌هایی به شرح ذیل بهره مند است.

- غیر ابزاری بودن جنبش: بر خلاف جنبش دانشجویی قبل از سال‌های ۱۳۷۶، که همه چشم‌ها به سوی دولت دوخته شده بود این بار این جنبش در دهه نود با اعتماد به نفس کامل بر روی توانمندی خود استوار ایستاده است (مشکینی، خرم روز، ۱۳۹۵: ۲۵). در این رویکرد جدید به هیچ یک از اقشار و طبقات خارج از جنبش دانشجویی تکیه نداشته و به صورت ابزاری در پیوند با دولت یا احزاب سیاسی به کنش نمی‌پردازد بلکه خود با استقلال سیاست خود را اعمال نموده و به صورت نیرویی مستقل عمل می‌کند.

- رویکرد به جامعه مدنی. جنبش دانشجویی در تجربه خود طی فعالیت‌های سال‌های دهه هفتاد و هشتاد نسبت به یاری طلبیدن دستگاه بوروکراتیک و دولت در جهت دموکراتیک کردن آنها بی‌اعتماد است. لذا جهت‌گیری مدنی خود را به صورت عمده از دهه نود، در همه حوزه‌های فرهنگی، هنری و نهادهای مدنی در پیشبرد مشارکت و وفاق ملی حضوری مطالبه محور و شرکتی موثر دارد.

- سازماندهی باز: در این رویکرد سال‌های دهه نود، تکیه بر تشکیلات و عضویت رسمی در این تشکیلات از عمده‌گی برخوردار نبوده و نیست. دیگر از طریق امکانات ارتباطی جدید به ویژه «فضای مجازی» ایجاد تعامل و ارتباط فرهنگی خارج از تشکیلات امکان پذیر است (مشکینی، خرم روز، ۱۳۹۵: ۲۹). انضباط و سلسله مراتب تشکیلاتی مربوط، دوره مدرنیته سازمان یافته است. ضرورت چنین تشکیلات آهنین برای دوره پسامدرن در اولویت نیست. شرکت اختیاری و آزاد در صف جنبش قرار گرفتن از مشخصات جنبش‌های جدید است. به همین علت است که تشکیلات فراگیر هم چون دهه‌های قبل حضوری پررنگ ندارد. همین موضوع باعث گردیده که عده‌ای به پندارند که جنبش دانشجویی دیگر وجودی منضبط ندارد. درحالی که با امکانات و شیوه «شبکه‌ای» مبارزه، لزوم عضویت در تشکیلات را عمدتاً منتفی کرده است. جنبش دانشجویی توانسته از طریق شبکه‌های اجتماعی، خانوادگی، قومی، مذهبی در جهت دموکراتیزه کردن محیط اجتماعی و جامعه مدنی تاثیر بگذارد.

- اتکا به رسانه‌های جمعی: در دوره مدرنیته سازمان یافتن، تکیه بر تشکیلات و استفاده از بولتن‌ها و نشریات داخلی احزاب و سازمان‌های سیاسی از ضروریات تربیت کادرهای حزبی و اعضای جنبش‌های طبقاتی بوده است. از اواسط دهه هشتاد بود که در جریان فعالیت‌های دانشجویی در ایران، سمت‌گیری به سوی جنبش نوین و استفاده از رسانه‌های جمعی جزو اولویت‌های جنبش دانشجویی قرار گرفت؛ به صورتی که در جریان جنبش سبز شعار «هرفرد یک رسانه» با اتکا به رسانه‌های جمعی و امکانات ارتباطی در فضای مجازی صورت گرفت. دیگر اطلاع رسانی تنها از طریق رسانه‌های انحصاری دولتی جای خود را به رسانه‌های فردی گروهی درون شبکه‌ای داده است. بنا بر این جنبش دانشجویی ایران در دهه ۹۰ به صورت جریان‌ی از جنبش نوین و رویکردهای آن در جهت تاثیرگذاری مثبت برای ایجاد دموکراسی در جامعه با استفاده از رسانه‌های فردی و جمعی حداکثر بهره برداری از تشکلهای شبکه‌ای را داشته است (مشکینی، خرم روز، ۱۳۹۵: ۲۷). جنبش نوین دانشجویی دیگر در هیأت جنبش‌های سنتی دانشجویی در جامعه حضور ندارد؛ بلکه با تعاریفی که به عمل آمد جنبشی است کاملاً نوین با توجه به آرمان‌های که توضیح داده شد، مانند وسعت کمی که پیدا کرده است و ایجاد شبکه‌های مختلف مجازی در درون اکثریت خانواده‌ها، نهادهای مختلف سنتی و مدرن به تاثیر مثبت خود در راه دموکراتیزه کردن جامعه ایران و توسعه جامعه مدنی ادامه می‌دهد.

جنبش دانشجویی در دهه ۹۰ با رویکردی جدید و سمت‌گیری به سوی جامعه مدنی براساس «پارادایم چرخش پسامدرن» توانست همه تجربیات از برآمد دانشجویی دهه‌های هفتاد و هشتاد را به فرهنگ اجتماعی تبدیل و در همه عرصه‌ها به کارگیرد. این جنبش نوین حاصل این تجربیات را در برآمدهای آینده به ویژه در چند انتخابات انجام شده در سال‌های ۱۳۹۲، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۶ به صورت واضحی به رخ کشید. جنبش دانشجویی با پختگی و واقع‌بینی کامل از تجربیات به‌دست‌آمده و امکانات وسیع اجتماعی به‌ویژه فضای مجازی با رویکردی «نوین» به مجموعه فعالیت و انتظارات جامعه در حد توان جامعه عمل پوشاند. از همین رو به‌رغم عدم قدرت‌نمایی تشکیلاتی، در همه کنش‌های جمعی به عنوان نیرویی تعیین‌کننده و تاثیرگذار مهر خود را نقش کرده و می‌کند؛ لذا با تاثیرگذاری در انتخابات دهه نود و با استفاده از مزایای جنبش‌های نوین تاثیرمثبتی در جهت وفاق ملی، مشارکت مدنی داشته باشد. این جنبش بعد از حدود نزدیک به دو دهه تجربه در شرایط مختلف اعم از پیروزی و شکست، قدم در عرصه جدید کنش سیاسی گذاشت و در این دوره نشان داد که به آن حد از توانایی رسیده است، که به‌صورت مستقل و بدون کمترین چشم‌داشت از دولت‌های مستقر عمده نگاهش به‌توانایی و توانمندی جامعه باشد.

نتیجه

در این پژوهش این نتیجه حاصل گردید، که برای تعمیق مردم سالاری دینی، لازم است جامعه در شرایط مشخص اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بوده و توان پذیرش ساختار مناسب را در عرصه‌های مختلف اجتماعی-سیاسی به صورت یک ضرورت داشته باشد. برای تحقق آرمان‌های دموکراتیک جنبش‌های نوین از جمله جنبش دانشجویی به پیش شرط‌هایی نیاز است که از نظر سلبی و ایجابی، شرایط آن توسط افراد، نهادها و جنبش‌های مدنی فراهم آمده باشند. جنبش‌های نوین از جمله جنبش دانشجویی برای تحقق آرمان‌ها و تاثیرگذاری بر روند دموکراتیزه کردن حکومت و جامعه الزام دارد، تا موانع تاثیرگذار بر روند دموکراسی، شیوه گذار و عوامل موثر در ایجاد نظام دموکراتیک را مورد مذاقه قرار داده و در روند تعمیق دموکراسی به کارگیرد. در این پژوهش مؤلفه‌های مذکور مطرح گردیده و با بررسی سیر رویدادها از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۶ این نتیجه حاصل شد، که جنبش دانشجویی به‌عنوان جنبشی نوین براساس پارادایم چرخش پسامدرن و تاثیرگذار بر تحولات سیاسی-اجتماعی ایران، حرکت‌های صنفی جامعه را به سمت منافع عمومی جهت داده است. این جنبش با به‌کارگیری عوامل مؤثر، خنثی‌سازی موانع و بکارگیری شیوه‌های تاثیرگذار بر دموکراسی در دوره زمانی

فوق، بر فرایند دموکراسی‌خواهی تأثیر گسترده‌ای داشته و موجب گسترش دامنه مشارکت‌کنندگان در سیاست عمومی، برابری ارزش مشارکت‌کنندگان، برداشتن موانع در راه تبدیل شدن مستقیم نابرابری، به‌دست آوردن اعتماد عمومی و وفاق ملی، به‌رغم فراز و فرودهای بسیار، در کلیت موضوع، بر دموکراسی‌خواهی جامعه ایران، در مقطع زمانی مورد پژوهش (۱۳۷۶-۱۳۹۶) تأثیر گسترده‌ای داشته است.

منابع و مأخذ:

- آرنت، هانا (۱۳۸۹)، **توتالیتاریسم**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات ثالث.
- تورن، آلن (۱۳۹۴)، **پارادایم**، ترجمه سلمان صادقی زاده، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۷)، **درس‌های دموکراسی برای همه**، چاپ سوم، تهران: نشر نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۸)، **دولت و جامعه مدنی**، تهران: نشر نقد نظر.
- بشیریه، حسین، (۱۳۷۸)، **سیری در نظریه‌های جدید در علوم سیاسی**، تهران: مؤسسه نشر علوم نوین.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۴)، **گذار به دموکراسی**، چاپ دوم، تهران: مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین، (۱۳۸۷)، **گذار به مردم سالاری**، تهران: نشر نگاه معاصر.
- تیلی، چارلز، (۱۳۸۹)، **جنبش‌های اجتماعی**، ترجمه علی مرشدزاد، تهران: دانشگاه امام صادق.
- جلایی پور، حمید رضا (۱۳۸۹)، **جامعه‌شناسی جنبش‌های اجتماعی**، تهران: انتشارات طرح نو.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۹)، **گذر از فتنه**، تهران: ناشر اعتدال، معاونت سیاسی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
- دلپور تا، دو ناتلا، دیانی، ماریو (۱۳۹۰)، **مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی**، ترجمه محمد تقی دلفروز: تهران انتشارات کویر.
- دارابی، علی، (۱۳۸۸)، **جریان‌شناسی سیاسی در ایران**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رهبر، مهدی، (۱۳۹۳)، **جنبش‌های اجتماعی: کلاسیک، مدرن، پست مدرن**، چاپ اول: انتشارات کویر.
- زاکانی، علیرضا، (۱۳۸۷)، **بهاران** (نشریه تحلیلی بسیج دانشجویی دانشگاه شریف)، شماره اول.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۸۰)، **روش تحقیق در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل**، تهران: نشر فرزاد.
- کاستنلز، مانوئل (۱۳۹۳)، **شبکه‌های خشم و امید**، ترجمه مجتبی قلی‌پور: تهران، نشر مرکز.
- نش، کیت (۱۳۹۸)، **جامعه‌شناسی سیاسی معاصر**، ترجمه دلفروز، محمد تقی: نشر کویر.
- نش، کیت، اسکات، آلن (۱۳۹۸)، **راهنمای جامعه‌شناسی سیاسی**، جلد دوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- نیکبخت، رحیم (۱۳۸۱)، **جنبش دانشجویی تبریز**، تهران: انتشارات سوره.
- مشکینی، مجتبی و خرم روز، مریم (۱۳۹۵)، **حمایت‌های دانشجویی**، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی.
- وبر، ماکس (۱۳۹۷)، **مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی**، ترجمه احمد صدارتنی، چاپ دوازدهم، تهران: نشر مرکز.
- وبر، ماکس (۱۳۹۶)، **جامعه‌شناسی دین**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر ثالث.
- وبر، ماکس (۱۳۸۴)، **دین، قدرت، جامعه**، ترجمه احمد تدین، چاپ دوم، تهران: نشر هرمس.
- هابر ماس، یورگن (۱۳۸۳)، **دگرگونی ساختاری حوزه عمومی**، ترجمه جمال محمدی، چاپ چهارم، تهران: نشر افکار.
- هابر ماس، یورگن، (۱۳۸۴)، **نظریه‌های کنش ارتباطی**، ترجمه کمال پولادی، تهران: نشر مرکز.
- هابر ماس، یورگن (۱۳۹۶)، **نقد در حوزه عمومی**، تهران: نشر نی.
- Butcher.T. (1995), **A New Sivil Service? The Next Step Agencies.Governing the UK in the 1990s**.pp. 61-81. MacMillan Publication
- Eagleton,T.(1991): **Ideology an Introduction**.Verso :London
- Friedman.M.(2009) "Capitalism and Freedom".University of Chicago Press
- Giddens.A.(1994).**Beyond left and right: The future of radical politics**. Stanford University Press.
- Habermas.j. (2018):**The Philosophical Discourse of Modernity**,Twelve Lectures.aJahn Willy& Sons
- Massey.A.(1995).“Public Policy and Administration “ Volum 10 No matter. P. 29. Springer
- (1996) **Responsibility in Government.public policy and administration**.abstract,June 1996. Turpin,C. SAGE Journal